

საქონლის ასაკობრივი დიფერენციაციის აღმნიშვნელი სიტყვები მეგრულში

მეგრულ მწყემსურ ლექსიკაში საინტერესოდ არის წარმოდგენილი საქონლის ასაკობრივი დიფერენციაციის აღმნიშვნელი ტერმინები. სამწუხაროდ, მათი ნაწილი დღეს აღარ გამოიყენება ცოცხალ მეტყველებაში, მეტიც, ოციოდე წლის წინ სავლეს სამუშაოებისას მოძიებული მასალა დღეს უკვე უცხოა იმ რეგიონის მცხოვრებთათვის, სადაც ეს ფორმები ჩავიწერეთ. ამიტომ მათი აღნუსხვა და გაანალიზება საშურ საქმედ მიგვაჩნია. გარდა ამისა, ეს ფორმები საინტერესო მასალას წარმოადგენს ქართველურ ენათა ისტორიულ-შედარებითი ლექსიკონისთვის.

მოცოროზი „ერთი ან ორი წლის მოზვერი, სახარე ხბო“ (ქობალია 2010: 483). ზოგადად, მოცოროზი აღნიშნავს ჩვილობის ასაკს გადამცდარს, მაგრამ ჯერ კიდევ პატარას, ოდნავ წამოზრდილს.

მოზვერა // მოზვერი // მოზვერია // მოზუკია „ერთ წელზე მეტი ხნის სახარე ხბო, მოზვერი“ (ჯავახიშვილი 1986: 212, 221). შდრ. ლაზ. **მუზარი** (მარი 1910: 144); **მოზმერი** (ასათიანი 1974: 178); **მოზარი // მოზაი // მუზარი** „მოზვერი“ (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 213); ქართული ენის დიალექტებში წარმოდგენილია **მაზვერი** (გუდ.), **მოზი // მოზიკი**(იმერ.), **მაზვერი** (მთიულ.), **მოზვი // მოზვერი** (რაჭ.) სახით. ლაზურში ქართველური ფორმის გვერდით გვხვდება თურქულიდან ნასესხები **თოსუმი** „მოზვერი“ (სიბრძნე 1994: 246).

ქაბულა // ქაბულა // ქაბლა „უშობელი“ (ყიფშიძე 1914: 341; ქაჯაია 2001: 44). „ძროხის შვილი მეორე წელს“ (ჯავახიშვილი 1986: 212). სამეცნიერო ლიტერატურაში ზანური **ქაბ-ულ-ა** სვანურ **ღაბ-ნ-ა-სა** და ქართულ **კბ-ო-ს** ლექსიკურ ფარდად მიიჩნევა და საერთოქართველურ ტერმინად განიხილება (ჩუხუა 2000-2003: 262). აფხაზური ენის აბჟურ დიალექტში გვხვდება **ა-ქაბლა / ა-გამლა** „ერთი წლის ხბო“ სახით. აფხაზი ენათმეცნიერი ვ. კვარჭია, რომელსაც მონოგრაფიულად აქვს გამოკვლეული აფხაზური მწყემსური ლექსიკა, შენიშნავს, რომ **ა-ქაბლა /**

ა-გამლა „ერთი წლის ხბო“ მხოლოდ აბჟურ დიალექტში გვხვდება, გვაქვს აგრეთვე მეზობელ სამეგრელოში **ქაბულა / ქაბულე** „დეკეული“. ძნელია ითქვას, რომელი ენაა გამსესხებელი და რომელმა ისესხა. ჩანს, ამოსავალი სპარ. **გაბილი** უნდა იყოს, რაც „ჯიშიანს“ ნიშნავს“ (კვარჭია 1981: 84). თუმცა ლექსიკური პარალელები სწორადაა მითითებული, მაგრამ ძნელია დავეთანხმოთ მეცნიერის თვალსაზრისს სპარსულიდან სესხების თაობაზე.

ომაკაშე „ორი-სამი წლის ფური საქონელი, რომელიც შეიძლება დამაკდეს, დასამაკებელი (ქაჯაია 2002: 434). ამ ლექსემის ძირი **მაკ-** იგივეა, რაც **მაკე** „ორსული საქონელი“ (ქეგლ V: 24), **მაკე** (ძვ. ქართ.) „მუცლადღებული, ფეხმძიმე“ (აბულაძე 1973: 213), **მაკე** „ორსული პირუტყვი“ (საბა 1991: 429) და ეტიმოლოგიურად აღნიშნავს „დასამაკებელს“. **მაკე** საერთოა ქართულ-ზანურისათვის. ქართული **მაკე-**ს მეგრულ-ლაზურში შეესატყვისება **მონკა**. მეგრულში მოხდა ერთგვარი დიფერენცირება: ჩვეულებრივ, ქალის ორსულობის აღსანიშნავად მონკა გამოიყენება: **მონკა-თ-ალ-ა** „ფეხმძიმობა“, **მონკათ ოსური** „ფეხმძიმე ქალი“, მაგრამ საქონელთან მიმართებაში **მაკე** იხმარება.

ჯაკელა // ჯაკელი // ჯაკეი „დეკეული“ (ყიფშიძე 1914: 411); „სამი წლის დედალი ძროხა“ (ჯავახიშვილი 1986: 212); შდრ. **დეკეული** „ძროხის შვილი – საფურე ხბო ერთიდან სამ წლამდე, სქესობრივ მომწიფებამდე“ (ქეგლ III: 1115); სვან. **დეკაჭილ // დეკეულ // დეკაჭილ** „დეკეული“ (თოფურია 2000: 191); იმერული და გურული **ჯაკელი / ჯაკელა** „ძროხა ორიდან სამ წლამდე, დეკეული“ (ლლონტი 1984: 772) ზანიზმად უნდა იქნეს განხილული. მეგრულიდან არის ნასესხები აფხაზური **ა-ჯაკალ** (აბჟ.) „დეკეული“ (ჯანაშია 1954: 446). საგულისხმოა, რომ ბზიფურში შესაბამისი სემანტიკის საკუთრივ აფხაზური **ა-ზუწეს'** გვაქვს (ბლაჟბა 1964: 213).

გორინელი ჩხოუ „სამი წლის ზრდადამთავრებული ძროხა“ (წალენჯ.). მსაზღვრელად გამოყენებული მიმღეობა გამომდგარს, ნაწრთობს აღნიშნავს, შესაბამისად, სინტაგმა გამოსადეგ, ნაწრთობ, კარგ ძროხას გულისხმობს.

ხაფილი „ძროხა 3 წლამდე“; ეტიმოლოგიურად ნიშნავს „შობილს, მოგებულს“: ჩქიმი ორინჯი სი ამიშინი, უხაფუ დო **ხაფილს** ვა

იმებშიც თეში „ჩემი საქონელი შენ ამიშენე (=გამიმრავლე), უშობელსა და შობილს (ხბოიანს) რომ ვერ ამოვიცნობდე ისე“ (მაკალათია 2006: 397).

მამრობითი სქესის მსხვილფეხა საქონლის ასაკის აღსანიშნავად გამოიყენება ზრდასთან დაკავშირებული ფიზიოლოგიური თავისებურებები: სამ წლამდე ხბოს ჰქვია **ქირკიბირამი** „ორკბილიანი“, სამი წლისას – **ოთხკიბირამი** „ოთხკბილიანი“, ოთხისას – **აშშკიბირამი** „ექვსკბილიანი“ (ხობი).

არანაკლებ საინტერესოა კამეჩის ასაკობრივი დიფერენციაციის აღმნიშვნელი ტერმინები:

მაშაყარალი // **მაშაყარალა** „სამი წლის ხარ-კამეჩი“ (ჯავახიშვილი 1986: 220). **შაყარუა** მეგრულად „შეგროვება“, შესაბამისად, მიმღეობა „შემგროვებელს“ ნიშნავს. ინფორმატორის ცნობით, სამი წლის ხარ-კამეჩს შეუძლია მოსავლის შეგროვება-გადაზიდვა.

მეჟარნეჩე „ოთხი წლის ხარ-კამეჩი“ (ჯავახიშვილი 1986: 220). დერივატის ძირია ჟარნეჩი „ორმოცი“. მეჟარნეჩე ეტიმოლოგიურად „მეორმოცეა“. ინფორმატორის თქმით, ორმოცი ფუთის გადატანა შეუძლია.

მერსულე „კამეჩის სრული ასაკი, როდესაც მან მეწყვილესთან ერთად სამოცი ფუთი ტვირთის ზიდვა უნდა შეძლოს“ (ქაჯაია 2009: 319). ვფიქრობთ, ტერმინის ძირია მეტათეზირებული **სრული** > **რსული**.

ზოკი // **ძოკი** „დედალი, მამალი კამეჩი ერთი წლის“ (ჯავახიშვილი 1986: 220). სიტყვა მეგრულიდან აფხაზური ენის აბჟურ დიალექტში შესულა: **ა-ძაკ** / **ა-ძოკ** „ზაქი, კამეჩის შვილი“ (კვარჭია 1981: 86). აფხაზ მკვლევარს შესადარებლად მოჰყავს მეგრული **ძოკი**, ქართული **ზაქი**, თუმცა არ მიუთითებს სესხების მიმართულებას. აფხაზური ფორმები სესხების ორ ქრონოლოგიურ დონეზე მიგვითითებს, **ა-ძოკ** ადრინდელი ნასესხობა უნდა იყოს.

კამეჩის ნაშიერის აღსანიშნად მეგრულში გვხვდება **ზჰანგი** „დედალი კამეჩი ორი წლის“ (ჯავახიშვილი 1986: 220); „უშობელი ფურ-კამეჩი“ (წალენჯ.), **ზანგი** „ზაქი, კამეჩის შვილი ორი წლის შემდეგ“ (ინსტ. მასალები), ასევე ქართულიდან შეთვისებული **ზაქი** „კამეჩის ნაშიერი“ (ჯვ., მარტვ., ზუგდ.).

მეგრული ბატი „ზაქი“ (ყიფშიძე 1914: 201) ბატკ-ისგან არის მიღებული მეგრულ სახეობაში კ-ს დაკარგვით (ჯავახიშვილი 1937: 191) და ქართულ დიალექტებში ძირითადად წვრილფეხა საქონლის ასაკს აღნიშნავს: ბატკი „ჩვილი თიკანი“ (საბა 1991: 97), ბატკი (გურ.) „შემოდგომაზე ნაშობი შინაური საქონელი; ხბო, ბატკანი ან თიკანი“ (ლლონტი 1984: 62), ბატკი (იმერ.) „თხა სამ წლამდე“ (ჯავახიშვილი 1986: 182), ბატკი (მეგრ.) „ერთი წლის თხა, დედალი“ (ჩიქობავა 1942: 15). მეგრულიდან იმავე სემანტიკით შესულა სიტყვა აფხაზურსა და უბიხურში: ა-ბატ „ზაქი“ (ჯანაშია 1954: 63), ბატ „ზაქი“ (შაგიროვი 1989: 139). იგივე ტერმინი ჩანს აფხაზურ ჰიბრიდულ კომპოზიტებში ა-ჟბატ „მდედრობითი სქესის ზაქი“, ა-ცბატ „მამრობითი სქესის ზაქი“ (არშბა 1980: 22, 79), ა-ჟბატფშქა „ახალდაბადებული ფურ-ზაქი“ (კვარჭია 1981: 28).

ცალკეულ შემთხვევაში მსხვილფეხა საქონლის ასაკობრივი დიფერენციაციის წარმოსადგენად გამოყენებულია კომპოზიტები და სინტაგმები, რომლებიც ასაკისა და სქესის აღმნიშვნელი სიტყვების შეერთებითაა მიღებული: გინი ფუჯი „ერთი წლის ძროხა“ (ჯავახიშვილი 1986: 220), ზედმ. „ხბო ფური“, ხოჯი გინი // ხოჯგინი „ერთი წლის ხბო“ (იქვე). ხოჯი ქაბლა // ხოჯქაბლა „მამალი ხბო ორ წლამდე“ (იქვე, 221); ჯაკელი კამეჩი „სამი წლის კამეჩი“ (იქვე). შდრ. აფხაზ. ა-კამზაშჯაკ-ალ „დეკეული კამეჩი“ (კვარჭია 1981: 28, 86), ბატკამბეში „ლოლო, ზაქი, კამეჩის შვილი“ (ხობი).

დარგა „ორი წლის დედალი თხა“ (ჯავახიშვილი 1986: 213, 222); შდრ. სვან. დარგ „თხა ორ წლამდე“ (ჯავახიშვილი 1986: 205); „წალი თხა, რომელსაც თიკანი არ მოუგია“ (თოფურია 2000: 188); გურული და იმერული დარგა „ორი წლის დედალი თხა“ (ჯავახიშვილი 1986: 227; ძოწენიძე 1974: 124); ვ. აბაევი ტერმინს განიხილავს ოსურ დარკ // დარკან „ერთი წლის თხა“ ფორმასთან დაკავშირებით და აღნიშნავს, რომ შეესატყვისება სვან. დარგ „თხა 6 თვიდან ერთ წლამდე“ და აქვე განიხილავს ქართ. დეკეული „ერთი წლის ძროხა“. ეტიმოლოგიის დადგენა ირანულის მასალაზე დაყრდნობით შეუძლებელია“ (აბაევი 1958: 358).

ერჯი (ქართ. ვერძი) „ცხვარი“ (ყიფშიძე 1914: 232); „სამი წლის მამალი ცხვარი“ (ჯავახიშვილი 1986: 213, 221).

თიყი „ბატკანი ნახევარი წლიდან წლამდე“ (ჯვ.) იგივეა, რაც **თილი**. გ. კლიმოვი მიიჩნევს, რომ მეგრულში აფხაზურიდანაა ნასესხები (კლიმოვი 1986: 182). შდრ. აფხაზ. **ა-თელ** „ყოჩი“ (ჯანაშია 1954: 130); არსებობს სხვა მოსაზრებაც: მეგრული **თილი** საერთოქართველური წარმოშობისა ჩანს. მას ქართულში **თიკან-ი**, ხოლო სვანურში **ნელაშდ / ნელემდ / ნილაშტ** „თიკანი“ შეესატყვისება. ქართველურ ფუძეს შესატყვისები ეძებნება მონათესავე იბერიულ-კავკასიურ ენებში: შდრ: **წეკირ**, ბოთლ. **წეკირ**, ჭარ. **წეჭი** < **წეკირ**, ტინდ. **წიკარ**, ბაგვ. **წეკერ**, კარ. **წიკერ**, ახვახ. **ჭეკე**, დიდ. **ცეკი**, ხვარშ. **ჩიკი**, ბეჟ. **ჩიკე**, ჰუნზ. **ჩიკე** „თიკანი“ (ჩუხუა 2000-2003: 263).

ქვაშდი // ქვაშთი „წლის შემდეგ თოხლი, დედალი“, „ორი წლის დედალი ცხვარი“ (ჯავახიშვილი 1986: 213, 221). იგივე სიტყვა გვხვდება აფხაზურში: **ა-ქაშთ** „ცხვრის ნაშენი 6 თვიდან წლამდე“ (ბჟანია 1962: 57). ვ. კვარჭია ვარაუდობს, რომ გამორიცხული არაა, აფხაზური ფუძე იგივე წარმოშობისა იყოს, რაც ოსური **კუსისტ / კოსტ** „ერთი წლის ცხვარი“, სვან. **ნელაშთ** „6 თვემდე ბატკანი“ და დასძენს, რომ აფხაზურ ნიადაგზე შესაძლებელია გამოიყოს ელემენტი **თ** „ცხვარი“, მაგრამ აფხაზურ ფუძეს ეტიმოლოგია არ ეძებნება (კვარჭია 1981: 75). ის საკვლევ ფორმაში გამოყოფს **თ-** ელემენტს, მაგრამ აუხსენელად რჩება **ა-ქაშ** მორფემა (ბუკია 2008: 24). სამეცნიერო ლიტერატურაში მითითებულია, რომ მეგრული ფორმა ქართველურ **ქოსტ**-თან („ციკანი, შემოდგომობით მთიდან დაბრუნებული თიკანი“) ამჟღავნებს ერთობას და საერთოქართველურ დონეზე აღდგენილია ***ქუესთ** > ქართლ. **ქოსტი** (< ***ქვესთ-ი**): ზან. **ქვაშთ-ი** (ჩუხუა 2000-2003: 255).

თეზნეზ „შიშაგი“ (ჭარაია 1997: 70); **თინზ** „ორი წლის მამალი ცხვარი“ (ჯავახიშვილი 1986: 221); **თიზინზი** „ორი წლის მამალი ცხვარი“ (ქობალაია 2010: 315). სიტყვის ეტიმოლოგის დადგენა ქართველურ ნიადაგზე ვერ ხერხდება. მსგავსი ფორმა გვხვდება აფხაზურ ენაში: **ა-თეზნეჟ** / **ა-თეძნეჟ** „წლინახევრის ცხვარი“ (კვარჭია 1981: 76). ვ. ჭარაია მიუთითებს, რომ ფორმა აფხაზურიდანაა შესული მეგრულში. ვ. კვარჭია სიტყვას ჰყოფს სამ ელემენტად: **ა-თე** „ცხვარი“, **(ა)ზნ** < **(ა)ძნ** „ზამთარი“,

ჟ(ა) „გატარებული“, ანუ ეტიმოლოგიურად „ნაზამთრალი ცხვარი“. შდრ. მეგრ. **ნაზოთუ** „ნაზამთრალი“, ზამთარგამოვლილი საქონელი.

ვოჩი // ოჩი // ოჩაგა „ერთ წელზე მეტი ხნის მამალი თხა“ (ყიფშიძე 1914: 295; ჯავახიშვილი 1986: 213, 221); სიტყვა საერთოქართველური წარმომობისაა: ქართ. **ვაცი** : მეგრ. **ოჩი** : ლაზ. **ბოჩი** „მამალი თხა“ : სვან. **ღუაშ** (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 196).

ქაცარი „თხის ნაშიერი, თიკანი“ (ყიფშიძე 1914: 342); „ერთი წლის თხის შვილი“ (ჯავახიშვილი 1986: 213, 222). მ. ჩუხუა ფორმას უკავშირებს სვანურ **გიცარ**-ს „ვერძი“ და ქ > გ პროცესის საილუსტრაციოდ მოჰყავს სვან. **გატ** „ქატო“ : ქართ. **ქატო**; სვან. **გინდერ** „ჩაქინდრვა“ : ზან. **ქინდირი** „კისერი, ქედი“; სვან. **გიცურილ** „კვლიავი“ : ზან. **ქუცი**-ი „ქაცვი“ (ჩუხუა 2000-2003: 82).

ორი წლის დედალი თხა **უხაფუ/გ**-ა (ჯავახიშვილი 1986: 221), რაც ზედმიწევნით „უშობელს“ ნიშნავს, ერთი წლისას კი სხვა სიტყვებთან ერთად **წანერა**-ს, ანუ „წლისას“ ემახიან (ჯვ.).

მითითებული ლიტერატურა:

აბაევი 1958 – В. И. Абаев, Историко-этимологический словарь осетинского языка. Т. 1. Москва-Ленинград.

აბულაძე 1973 – ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბილისი

არშბა 1980 – Н. В. Аршба, Словарь животноводческих терминов. Абхазско-русский, русско-абхазский. Сухуми

ასათიანი 1974 – ი. ასათიანი, ჭანური (ლაზური) ტექსტები, თბილისი

ბჟანია 1962 – Ц. Н. Бжания, Из истории хозяйства абхазов.

Этнографические очерки. Сухуми

ბღაჯბა 1964 – Х. С. Бгажба, Бзыбский диалект абхазского языка, Тбилиси

თოფურია 2000 – ვ. თოფურია, მ. ქალდანი, სვანური ლექსიკონი, თბილისი

კვარჭია 1981 – В. Е. Кварчия. Животноводческая лексика в абхазском языке, Сухуми

- კლიმოვი 1986** – Г. А. Климов, Введение в кавказское языкознание, Москва
- მაკალათია 2006** – ს. მაკალათია, სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, თბილისი
- მარი 1910** – Н. Я. Марр. Грамматика чанского (лазского) языка с хрестоматией и словарем. С.-Пб.
- საბა 1991** – სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, ტ. I, თბილისი
- სიბრძნე 1994** – ო. მემიშიში, რ. შეროზია, ხალხური სიბრძნე I, მეგრული და ლაზური ანდაზები, თბ.
- ფენრიხი, სარჯველაძე 2000** – ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბილისი
- ქაჯაია 2002** – ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. II, თბილისი
- ქაჯაია 2002-ა** – ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. III, თბილისი
- ქაჯაია 2009** – ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. IV (დამატებანი), თბილისი
- ქეგლ** – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, თბილისი, 1955-1964
- ქობალია 2010** – ა. ქობალია, მეგრული ლექსიკონი, თბილისი
- ღლონტი 1984** – ალ. ღლონტი, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, თბილისი
- ყიფშიძე 1914** – И. А. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматией и словарем. С.-Пб
- შაგიროვი 1989** – А. К. Шагиров, Заимствованная лексика абхазско-адыгских языков. Москва
- ჩიქობავა 1942** – სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, თბილისი
- ჩუხუა 2000-2003** – მ. ჩუხუა, ქართველურ ენა-კილოთა შედარებითი ლექსიკონი, თბილისი
- ძოწენიძე 1974** – ქ. ძოწენიძე, ზემოიმერული დიალექტი, თბილისი
- ჭარაია 1997** – ჰ. ჭარაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბილისი

ჯავახიშვილი 1986 – მასალები საქართველოს შინამრეწველობისა და
წვრილი ხელოსნობის ისტორიისათვის. ი. ჯავახიშვილის საერთო
რედაქციით, ტ. IV, ნაწ. I. მესაქონლეობა, თბილისი
ჯანაშია 1954 – ბ. ჯანაშია, აფხაზურ-ქართული ლექსიკონი, თბილისი

დიალექტოლოგიური კრებული

თბილისი, 2017, გვ. 11-21